

*Інна Володимирівна СТАРОВОЙТЕНКО,
науковий співробітник Інституту
української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського НАН України (Київ)*

СТЕПАН ЕРАСТОВ — ОРГАНІЗАТОР УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ НА КУБАНІ ПОЧ. ХХ СТ.: ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ

Висвітлено результати досліджень життєвого шляху маловідомого на наш час українського громадсько-політичного та культурного діяча на Кубані Степана Ерастова — організатора “Просвіти”, філії РУП, низки українських культурних товариств. На основі опрацювання матеріалів особового фонду С. І. Ерастова в Інституті рукопису НБУВ розкрито нові сторінки його біографії, що дає підстави говорити про нього як про автора цінних історичною інформацією мемуарів і майстра оригінального жанру української літератури 1920-х рр. — белетристичної утопії.

Ключові слова: Ерастов Степан Іванович, історія українців Кубані, “Просвіта”, українсько-російські зв’язки, міжкультурні взаємодії, біографічні дослідження.

The paper enlightens the results of the researches of the life story of a little known Ukrainian public political and cultural man in Kuban Stepan Erastov – the organizer of “Prosvita”, the branch of the Revolutionary Ukrainian Party and a number of Ukrainian cultural organizations. Some new pages of Stepan Erastov’s biography were revealed based on processing the data from the personal fund of S. Erastov at the Manuscript Institute of the National V.I. Vernadskyi Library of Ukraine. This fact allows to speak of S. Erastov as an author of rich in historical information memoirs and master of an original genre of Ukrainian literature of 1920s – belletristic utopia.

Key words: Stepan Ivanovych Erastov, history of the Ukrainians in Kuban, “Prosvita”, Ukrainian and Russian interconnections, intercultural interaction, biographic researches.

Освещены результаты исследований жизненного пути малоизвестного в наше время украинского общественно-политического и культурного деятеля на Кубани Степана Эрастова — организатора “Просвиты”, филиала РУП, ряда украинских культурных обществ. На основе изучения материалов личного фонда С. И. Эрастова в Институте рукописи НБУВ раскрыты новые страницы его биографии, что дает основания говорить о нем как об авторе ценных исторической информацией мемуаров и мастере оригинального жанра украинской литературы 1920-х гг. — беллетристической утопии.

Ключевые слова: Эрастов Степан Иванович, история украинцев Кубани, “Просвита”, украинско-российские связи, межкультурные взаимодействия, биографические исследования.

Ім'я Степана Івановича Ерастова (1856–1933) — громадсько-політичного та культурного діяча, революціонера, публіциста та мемуариста, кооператора, популяризатора української книги на Кубані, фундатора культурних і громадських товариств, поступово повертається до літопису української біографістики. Потреба у відтворенні його життєпису викликана тим, що Степан Ерастов і досі залишається однією з найзначиміших “фігур замовчування” передреволюційної історії кубанської українки (послужний список його справ у довідкових виданнях обмежувався лише скупю інформацією про громадську діяльність). Короткий біографічний нарис діячеві присвятив Б. М. Городецький [1–3], стислі довідки містять енциклопедичні видання [4, с. 547–548; 5, с. 641], згадки про нього залишили Олександр Лотоцький [6, с. 254] і Євген Чикаленко [7, с. 263]. Зокрема, Б. М. Городецький наголошував, що, не зважаючи на захоплення С. І. Ерастова з молодих літ революційними ідеями, основною ареною його діяльності все життя була національна справа: організація українських гуртків, поширення національних ідей і вкорінення їх у Кубанському краї. За радянської доби С. І. Ерастов був мало знаний, як в Україні, так і на Кубані, про що свідчить збережене листування Ю. П'ядика, який розшукував у 1980-і рр. світлина Сергія Івановича, щоб ідентифікувати його особу на груповій світлині учасників свята відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві в серпні 1903 р. Державний архів Краснодарського краю (далі — ДАКК) на його запит відповів 8 вересня 1983 р., що у матеріалах їхньої установи Сергій Ерастов значиться як діяч української націоналістичної партії та що жодних фотографічних матеріалів про нього архів не має. Краєзнавець Кубані, родом із Васюринської станиці, Василь Орел, який жив у Миколаєві та щороку відвідував Кубань, повідомляв, що на батьківщині С. І. Ерастова його дослідженням ніхто ніколи не займався, а тому там важко було знайти про нього хоча б скупу інформацію. Про замовчування імені українського діяча свідчить і той факт, що по його смерті жодна місцева радянська газета не вмістила некролога. А редакція “Советской Абхазии”, за словами П. Понятенка, вимагала від нього надати документи, що підтверджували б симпатії та сприяння покійного радянській владі.

За таких обставин основний біографічний матеріал для відтворення колоритної долі Сергія Ерастова містять матеріали його особового архіву, що, завдяки клопотанням приятеля П. Понятенка, у 1930-і рр. потрапив через М. Могилянського до України, у комісію ВУАН для складання біографічного словника діячів України та нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). Окремі матеріали С. І. Ерастова відклалися також в інших фондах

ІР НБУВ: І (“Літературні матеріали”) та Х (“Всеукраїнська академія наук”). Це — автобіографія, написана власною рукою Сергія Івановича для вищезазваної комісії ВУАН, рукописи його окремих белетристичних творів, фрагменти спогадів про різні періоди життя, відомих сучасників, діяльність філії Революційної Української партії (далі — РУП) у Катеринодарі, громадсько-культурний український рух, що розгорнувся на Кубані на початку ХХ ст. завдяки його зусиллям.

Окремі фрагменти спогадів були опубліковані ще за життя автора [8–12]. Та основний їхній масив почав опрацьовувати й активно вводити до наукового вжитку в 1990-і рр. відомий кубанський україніст В. Чумаченко, використовуючи матеріали фондів ІР НБУВ. Дослідник подав на сторінках кубанських видань “Родная Кубань” і “Кубань: Проблемы культуры и информатизации” цикл фрагментів спогадів С. І. Ерастова з біографічною передмовою про їхнього автора [13, с. 112–130; 14–20]. В Україні автором даного нарису в 2005 р. також розпочата публікація мемуарів Сергія Ерастова [21, с. XVIII–XXXIV], упорядковані та подані до друку фрагменти спогадів мемуариста, що висвітлюють як історичний контекст доби кінця ХІХ – початку ХХ ст., так і біографічні сюжети щодо самого автора.

Із зазначених архівних джерел стає відомо, що народився С. І. Ерастов у Катеринодарі 19 грудня 1856 р. (за новим стилем — 1 січня 1857 р.) у родині священика Івана Ерастова¹ та козачки Євдокії з роду кубанських Щербин, дочки військового старшини Кубанського козачого війська. Мабуть, цей родинний корінь і зв’язав навіки Сергія Ерастова з Україною, бо з дитинства йому запали в душу українські пісні, які виконував хор Старого Собору в Катеринодарі, народні звичаї, рідна материнська мова, повага до героїчного минулого козацтва та загадкові розповіді про звитяжних лицарів-запорожців, відразу до “москалів”. Родинні чинники та переважно козацьке оточення, у якому зростав хлопчик, сформувало із Сергія Ерастова українця, який називав себе “повним українського патріотизму і навіть шовінізму”. Діах зізнавався: *“З самих ранніх літ я був захоплений симпатіями до українського народу, а до Києва в університет [у 22 роки — І. С.] їхав цілком свідомим і щирим українцем”* [21, с. XVIII].

Рано долучившись до політичної діяльності, захопившись популярними ідеями революційного народництва, С. І. Ерастов, отримавши в 19 років статус “політично неблагонадійного”, не зміг здобути бажаної освіти: не закінченими залишилися Ставропольська гімназія, Катеринодарське

---

¹ Росіянин зі Ставропольського краю, педагог, законовчитель Катеринодарського Маріїнського училища для шляхетних дівчат.

повітове училище, Київський і Петербурзький університети, хоча в першому закладі він навчався аж 6 років, в училищі — 2 роки, а в університетах — по 1,5 року. Повний курс навчання Сергію Ерастову вдалося пройти лише в кубанській військовій гімназії. Ще на гімназійній лаві хлопця привабила революційна діяльність. Він писав, що в 6-му класі гімназії познайомився із провідними діячами революційного руху півдня Росії: народовольцями-пропагандистами, а в 19 років у нього був проведений перший обшук на виявлення нелегальної літератури.

Після гімназії С. І. Ерастов вступив на математичний факультет Київського університету Св. Володимира, де активно включився в студентське громадське життя: став членом нелегальної спілки студентів-українців “Кіш”, завідував коштами організації, познайомився із кращими представниками української інтелігенції міста. Восени 1878 р. Сергій Ерастов зустрівся з Миколою Лисенком, родину якого часто після знайомства відвідував, брав участь у “словарних сходках”, що відбувалися в оселях професора Володимира Антоновича чи В. Беренштама, і на яких, разом з іншими студентами, С. І. Ерастов працював із матеріалами до словника української мови, що їх багато років збирали члени київської Старої Громади. Допитливий юнак відвідував літературні журфікси, що, як правило, відбувалися в оселі Олександра Кониського, часто в супроводі незабутніх спектаклів, був учасником аматорських гуртків, актором вистав. На літературних зустрічах читалися лекції з української літератури, обговорювалися новинки. Незабутніми для Сергія стали також різдвяні походи студентів-колядників із новорічними вітаннями до відомих київських українських родин.

Поряд з активним українським громадським життям, у Києві С. І. Ерастов продовжує симпатизувати революційним ідеям народовольців: відновлює зв'язки з ними, поширює нелегальну агітаційну літературу, відвідує революційні сходки, за що, зрештою, був виключений із університету.

Уникаючи неприємностей з адміністрацією, Степан Ерастов виїздить за кордон, до Женеви, де проживає півроку (із кінця 1880 — до початку 1881 р.). Там він знайомиться з Михайлом Драгомановим і його політичною концепцією, стає його “щирим учнем” і “відданим співробітником”. З-за кордону Степан Іванович повертається до Петербурга, щоб відновити навчання вже на правничому факультеті університету. Там також зближується з українською молоддю й ініціює (спільно зі студентами-українцями Літевським та Янченком) організацію серед студентів української “Громади”. В її діяльність була запрограмована організаційно-культурна робота:

залучення української молоді до “Громади”, проведення українських вечорів, збір бібліотеки з українською літературою. Згодом Степан Ерастов з одностудцями ввійшли до таємного гуртка, що ставив завдання об’єднати українські революційні елементи в самостійну українську партію на зразок “Народної волі”. Цей факт засвідчує, що й у петербурзький період С. І. Ерастов, не зважаючи на підозри та виключення з Київського університету, залишається на революційних позиціях народництва. Він отримує з-за кордону та поширює нелегальну літературу, зокрема, видання “Вольное слово” (зі статтями М. Драгоманова, П. Аксельрода, хронікою), зустрічається з редактором часопису та домовляється з ним про перевезення з-за кордону української літератури, яку його одностудці поширювали як у Петербурзі, так і в Києві та Одесі. У петербурзький період Степан Іванович листувався з Михайлом Драгомановим. Згодом, у мемуарах він згадував, що кілька його палких листів були використані останнім як теми для окремих статей.

У 1882 р. за збереження нелегальної газети “Народна воля”, розповсюдження заборонених українських видань, зносини з еміграцією, організацію українського революційного гуртка, С. І. Ерастов був арештований. Після 10-місячного перебування в одиночній камері 27 липня 1883 р. був засланий на 3 роки до Західного Сибіру (Акмолинська область). Окремі епізоди перебування в неволі діяч описав у белетристичному нарисі “В заслання” [22].

Відзначимо й такий біографічний факт. Ще до навчання в Петербурзі Степан Ерастов одружився з місцевою заможною козачкою Ольгою Кулябко, та, не знайшовши з нею духовної спорідненості, у 1901 р. розлучився та вдруге одружився з Оленою Виноградовою, освіченою дівчиною, яку зустрів у Петербурзі, де вона також навчалася на Вищих жіночих курсах (Бестужевських), які закінчила в один рік із Н. К. Крупською. Олена була дворянкою. Маючи велику родину (6 дітей), жінка працювала: утримувала приватну гімназію, у якій певний час викладав Ф. Гладков.

28 серпня 1886 р. С. І. Ерастов повернувся із заслання до Катеринодара. Там, як і по всій Росії, тоді панувала апатія, байдужість, деморалізація після розгрому революційних ідеалів, і вчорашнього засланця з репутацією “патентованого революціонера” чекала неприваблива перспектива: вимушена бездіяльність і безпідставні підозри. Та Степан Іванович зумів знайти своє місце й за таких умов. Незабаром навколо нього почала гуртуватися молодь. Та, повсякчас стикаючись із байдужістю місцевої інтелігенції до духовного життя, повсюдним захопленням ідеями Л. М. Толстого, що його зовсім не приваблювали, 1892 р. С. І. Ерастов виїжджає до Харкова, де гро-

---

мадське життя було активнішим. Там діяч приєднався до гуртка народо-вольців і молодих українців, познайомився з родиною Русових, Л. Жебуньовим, відвідав шевченківський вечір. Але прожити в Харкові довелося лише 3 місяці. З початком арештів українців за збереження нелегальних видань у березні 1893 р. Степан Ерастов переїхав до Ростова.

Оселившись у Ростові, зблизився з колишніми засланцями-народо-вольцями, зустрів там Миколу Вороного, а коли містом прокотилася хвиля арештів, наприкінці 1894 р. переїхав до Катеринодара, розпочавши новий тривалий етап своєї діяльності на батьківщині. С. І. Ерастов працює над гуртуванням української інтелігенції, знайомиться із кращими представниками українства міста — С. Вагановим, М. Дикаревим, Я. Бігдаєм. Та байдужість місцевого населення до громадської роботи, брак національно свідомих діячів, спонукали його шукати однодумців в Україні, пропонувати вакансії тим, хто на батьківщині втратив із різних причин посаду чи потрапив у немилість до адміністрації. На його заклики та прохання відгукнулися українські поети, публіцисти, народні вчителі: М. Вороний, В. Самійленко, Я. Жарко, Л. Мельников, М. Доброскок, І. Ротар, О. Левитський, О. Кошиць та інші. Вихідці з України значно активізували громадсько-політичне та культурне життя в краї: сформували українську Громаду, заснували філію РУП та “Просвіту” в Катеринодарі, влаштували аматорські спектаклі, пошвавили поширення української літератури, встановили тривкі зв’язки з українцями Петербурга, Києва та інших міст України.

У центрі всієї цієї кропіткої праці чітко проглядається постать Сергія Ерастова. Його громадську позицію характеризує таке зізнання: “До громадської діяльності я був “лютий”. “Українство” провадив і де можна, й де не можна” [23]. Так, з 1890-х рр. він почав приділяти значну увагу легальній громадській роботі. У 1903 р. відвідав св’ято української літератури з нагоди відкриття пам’ятника І. П. Котляревському в Полтаві, став членом новозаснованих українських організацій у Петербурзі: видавничого Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг для народу та Товариства імені Т. Г. Шевченка для допомоги українській молоді, що навчалася в Петербурзі. У 1897 р. відвідав перший конспіративний з’їзд українських громад, що проходив у Києві та мав їх об’єднати в загальну українську позапартійну організацію.

У 1901 р. завдяки С. І. Ерастову в Катеринодарі виникає філія Револьюційної української партії [24]. Як засвідчують його спогади, доля подарувала Сергієві Івановичу безцінних однодумців, які стали ядром політичної та культурної діяльності на Кубані. Так, з теплотою мемуарист згадував: учи-

---

теля єпархіального училища І. Ротара, якого поважала як інтелігенція, так і учнівська молодь; народного вчителя К. Безкровного; відомого педагога, організатора та пропагандиста О. Левицького, “випсаного” з Одеси. Згодом до цього осередку приєдналися десятки народних учителів, запрошених з України та група колишніх семінаристів, виключених із Полтавської духовної семінарії за радикальні настрої: С. Петлюра, Г. Ткаченко, Корнієнко, Огородній та ін.

Члени Кубанської філії РУП друкували та поширювали прокламації, українську літературу, вели пропагандистську роботу, працювали в громадських організаціях Катеринодара: Товаристві красних мистецтв, музично-драматичному гуртку, недільній школі, добродійному товаристві, Товаристві прикажчиків (очолював Сергій Ерастов), Товаристві любителів вивчення кубанської області, Комітеті народної тверезості, що (за секретарства в ньому Ерастова) став подібним до штабу кубанських рупівців.

У чайній-читальні комітету проводилися партійні збори, друкувалися відозви, зберігалася заборонена література, переховувалися неблагонадійні особи, звідси поширювалася чотирма молодими, відданими книгоношами українська та російська література. Поза тим, читалися реферати, проводили нелегальні вечори з дискусіями за участю представників усіх громадсько-політичних течій краю: соціал-революціонерів, соціал-демократів та українців.

У 1906 р., завдяки тривалим наполегливим заходам С. І. Ерастова, українці одержали дозвіл на організацію “Кубанського просвітнього товариства” (“Просвіти”), яке він очолив. Сергій Іванович розгорнув широку діяльність щодо створення філій організації в станицях. Кубанськими просвіттянами влаштовувалися відзначення роковин Т. Г. Шевченка, ставилися спектаклі, організовувалися концерти, національно-етнографічні вечори, було відкрито також 2 книжкових кіоски (офіційна назва: “Книжные киоски в Екатеринодаре”) переважно з українською літературою. Але активне життя організації тривало лише 2 роки. Обшук в одному з кіосків і вилучення з нього нелегального “тючка книг” у 1908 р. спровокував закриття організації, а С. І. Ерастову за цей інцидент довелося відсидіти 6 місяців у Новоросійській в’язниці.

Того самого року він переїхав до Новоросійська, де також розгорнув широку громадсько-організаційну діяльність: створив у місті музично-драматичний гурток, Громаду, “Просвіту”, “Український кооператив”, кооперативне товариство “Запомога”, став директором місцевого банку. Діяч був серед ініціаторів проектів будівництва додаткової залізничної лінії в

Новоросійську та цементного заводу, що були втілені в життя, і, таким чином, українці отримали робочі місця.

Маловідомим є також факт, що С. І. Ерастов з 1910 р. виношував ідею заснування самостійного українського національного акціонерного банку в Києві, розробив проект його організації, який поширював листами, сподіваючись знайти серед українців однодумців. Він писав П. Стебницькому, що розіслав відомості в усі кінці України та зізнавався, що був “дуже захоплений своїм проектом, наважився усіма силами провести його до життя: “здобути або дома не бути” [21, с. 77, 81–81, 88–89]. Окрім того, Сергій Іванович виношував ідею організувати на чорноморському узбережжі санаторій для українських діячів, і мав намір відвести для нього 10–20 десятин землі власного хутора, який розкинувся біля Михайлівського перевалу Кавказьких гір [21, с. 79].

Окрім громадської діяльності, С. І. Ерастова приваблювало також перо публіциста та мемуариста. Він активно друкувався в українських виданнях (“Літературно-науковому віснику”, “Раді”, “Зорі”, “Кубані”, “Приазовском крае”, “Кубанських ведомостях”, “По морю и суше”) під псевдонімами (Ст. Закубанський, С. Попенко, С. П-ко), що засвідчує його автобіографія [25].

У 1917 р. на першому Всеукраїнському національному конгресі в Києві Сергія Ерастова обрали головою. У радянський період діяч брав активну участь у проведенні політики українізації на Кубані.

Із листа П. Понятенка до М. Могилянського [26] стала відомою дата смерті Сергія Ерастова: він помер у ніч із 13 на 14 квітня 1933 р. у м. Сухумі від висипного тифу. Із цього самого листа також дізнаємося, що дочка Степана Івановича, Оксана, віддала в розпорядження П. Понятенка невеличкий архів батька з листами, розпочатими мемуарами, незакінченими драматичними та белетристичними творами. Очевидно, якась частина цього архіву залишилася в родині, бо з відповідей співробітників ДАКК Ю. П’ядика відомо, що єдина спадкоємниця родини Ерастових — онука Степана Івановича Ірина Михайлівна Грибкова мала світлини, збережені родиною, особисті речі, рукописи та мала намір передати їх до ДАКК.

Також із листа І. Грибкової до Ю. П’ядика за 8 червня 1985 р. відомо про трагічну долю дітей С. І. Ерастова. Його старший син Андрій, гірничий інженер за фахом, який мав дві вищі освіти, у 1935 р. був репресований і помер 1942 р. у в’язниці. У 1938 р. арештували також і молодшого сина Степана Івановича — Богдана, який служив командиром Червоної Армії. У 1944 р. його реабілітували та він загинув на фронті під Донецьком у першому ж бою. Син Валерій емігрував у 1920 р. до Чехословаччини, за-

---

кінчив у Празі університет, 1938 р. виїхав до Канади, згодом — США, де й помер у Філадельфії у 1981 р. Репресованими були також зяті Сергія Ерастова: М. Грибков (чоловік старшої дочки Оксани) і М. Автономов (чоловік молодшої дочки Надії). Обидва загинули в 1937 р. Із дітей С. І. Ерастова лише в дочки Оксани була донька, згадана вище Ірина Михайлівна, яка в 1980-і рр. проживала в Москві, закінчила філософський факультет Московського Державного університету. Отримавши заповіт від дядька Валерія, вона збирала документи, щоб підтвердити своє родинне походження, очевидно, для виїзду за кордон.

Кілька слів додамо про Сергія Ерастова як про автора мемуарів, який писав спогади все життя, та щоразу вони гинули на шляху до читача. У передмові до “Споминів кубанського українця” С. І. Ерастов зазначав, що спробував писати мемуари на замовлення Олександра Кониського ще на засланні в Сибіру (між 1882 і 1886 рр.). Проте, вони не дійшли до замовника, загубившись у далекій дорозі. Удруге він взявся за спогади, проживаючи в Катеринодарі в 1894–1908 рр. Та свій особовий архів із цінною кореспонденцією до нього відомих українських діячів і записами спогадів, як особа неблагоннадійна, зберігав не вдома, а в благоннадійних знайомих, які спалили всі документи без попередження в тривожні часи обшуків і переслідувань, глибоко збентеживши власника безповоротною втратою цінного історичного матеріалу. Та за короткий час по тому Сергій Ерастов знову взявся за перо, щоб згадати про Михайла Драгоманова. Ці спогади йому замовила редакція журналу “Украинская жизнь”, що виходив у Москві російською мовою. Та й цій частині записів судилася доля попередніх — вона була конфіскована під час обшуку та безслідно згинула в жандармських архівах. Окремі розділи С. І. Ерастов переслав до Києва Сергієві Єфремову, запропонувавши їх для публікації в ЛНВ. Але з посланого в названому виданні був опублікований лише белетризований нарис “В засланні”. Інші фрагменти залишалися зберігатися в архіві Сергія Єфремова. У 1919 р. записи С. І. Ерастова із цього архіву потрапили до Кам’янця, а в 1920 р. їхній новий власник, М. Мухін при відході українців із міста за Збруч загубив нещасливий рукопис. Та на початку 1920 рр. перші їхні розділи надрукувала газета “Наш шлях”, не зазначаючи автора, лише допускаючи, що ним міг бути С. І. Ерастов. Короткий уривок із цих спогадів був також опублікований 1928 р. в ювілейному збірнику на пошану Михайла Грушевського [9]. Він був названий М. Мухіним “найталановитішими сторінками української мемуарної літератури” [20, 41].

Четверта спроба Сергія Ерастова написати й опублікувати спогади також не увінчалася успіхом. Уп’яте автор взявся за мемуари лише після

революції та писав їх у 1920-і рр., перебуваючи вже на певній відстані від подій і відомих людей, і ставлячи перед собою риторичне запитання: “Чи скінчу хоч нині свої я мемуари?”.

Окрім мемуарів і публіцистики, С. І. Ерастов писав і неповторні белетристичні речі, зокрема, зразком його оригінального жанру став нарис “Мої мрії” [27], що нині впорядковується для публікації. У ньому автор відобразив у жанрі утопії встановлення влади Директорії Української Народної Республіки на Кубані навесні 1919 р. Писав про майже безкровне взяття експедиційним загonom Чорноморської повітряної ескадри та морського флоту Української Республіки (7 літаків і 5 крейсерів) Новоросійська, безоборонну здачу міста та вхід до нього українських військових загонів, про призначення себе комісаром Чорноморської губернії. Автор видавав бажане за дійсне, мрії — за реалії, щиро бажав, щоб колесо драматичної історії початку 1920-х рр. ще раз повернулося до України. Усе в зображуваних ним подіях почалося з того, що українці в ході партійної боротьби відокремилися від російських течій та організацій, політичні сили правої та лівої орієнтацій консолідувалися, відкинувши будь-які амбіції, непримиренність, партійну конкуренцію, та виступили єдиним фронтом “боротьби за самостійну Україну” будувати державність. Це сталося в 1918 р. на конференції українських політичних сил за кордоном і в Києві, де відбулося об’єднання та була проголошена Директорія з 7 чоловік. До неї ввійшли по одному представникові від Галичини, Кубані, війська — Михайло Грушевський, Михайло Шаповал, Симон Петлюра, Володимир Винниченко. Директорію створювали як тимчасовий орган для визволення України та закріплення її державності. Засади ж державної організації мали виробити Установчі збори, що запроваджували державний лад і формували уряд. Директорія повинна була винищити всі шкідливі елементи та просвітити народ: він мав прийти до виборів в Установчі збори національно та державно свідомим, освіченим, а не анархічним, яким став за роки революції. Директорія провела велику роботу з організації та об’єднання національного фронту. Важливу роль у здобутті української державності зіграв і зовнішній фактор — допомога Томаша Масарика, Чехословаччини та Югославії, що сприяли Директорії в організації війська в 300 тис. чоловік з українців і добровольців різних націй. Військовою технікою та грошима допомогли Франція, Англія й Америка. С. І. Ерастов підтримував ідею слов’янської інтеграції та бачив Україну в складі Слов’янської федеративної республіки, на зразок Швейцарії, але з більшою самостійністю суб’єктів федерації. Базовою в цьому проекті була ідея самостійних держав у етнографічних межах.

Для утримання влади Директорії в кожний регіон призначався губернський комісар із диктаторськими повноваженнями. С. І. Ерастов призначили комісаром Чорноморщини й він описує програму своєї діяльності на цій відповідальній посаді. Основними її пунктами були: 1) Україна для українців, жорстока боротьба з ворогами української державності без жодної гуманності; 2) в економічній сфері — проведення соціалістичних реформ, всебічна підтримка індивідуальної ініціативи в промисловості та виробництві, заведення громадських їдалень, праця урядовців на громадських засадах, за харчі, помешкання, ліки, театр, бібліотеки, навчання; 3) ліквідація контрасту в розмірах заробітної плати, коли вона коливалася від 20 до 500 крб. (часто максимум платили за партійність, або походження); 4) націоналізація землі, торгівлі, виробництва, підприємств і заводів, медицини, сфер культурного життя; 5) державні посади для українців і вірних людей; 6) держава без трутнів і безробітних, загальна зайнятість, але без насильства; 7) заборона спекуляції, торгівля лише виробленим власною працею; 8) обов'язкова та безкоштовна освіта; 9) праця — не із примусу, а з бажання; 10) здоровий спосіб життя, спортивне виховання.

Саме таким Сергій Ерастов бачив майбутнє української державності, запорукою її закріплення вважав консолідацію та примирення українців, чого, на жаль, бракує й теперішнім політикам.

1. *Городецький, Б. М.* С. И. Эрастов [Текст] / Б. М. Городецкий // Северо-Кавказский альманах на 1908–1909 гг. / [ред. Б. М. Городецкого и Я. В. Борисова]. – Екатеринбург : Основа, 1908. – С. 273–274.
2. *Городецький, Б. М.* Материали для библиографии Северного Кавказа [Текст] / Б. М. Городецкий. Литературные и общественные деятели Северного Кавказа : Биобиблиогр. очерки. – Екатеринбург: [б. и.], 1913. – 62 с.
3. *Городецький, Б. М.* Очерки развития русской периодической печати на Северном Кавказе [Текст] / Б. М. Городецкий. – Екатеринбург : [б. и.], 1914. – Т. 19. – С. 55–87.
4. Энциклопедический словарь по истории Кубани [Текст] : с древнейших времен до октября 1917 года. – Краснодар : [б. и.], 1917. – 557 с.
5. Енциклопедія українознавства : словникова частина / [гол. ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк : Молоде життя, 1957. – Т. 2.
6. *Лотоцький, О.* Сторінки минулого [Текст] / О. Лотоцький. – Варшава : [б. в.], 1933. – Ч. 2.
7. Щоденник : [у 2 т.] / Євген Чикаленко ; [ред. І. Давидко]. – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : (1907–1917). – 426, [1] с. : іл. – (Vita Memoriae).
8. *Закубанський, Ст.* [Ерастов С.] В заслання [Текст] / С. І. Ерастов // Літературно-науковий вістник. – 1911. – Т. 53, № 2. – С. 306–316.

9. *Ерастов, С.* “Вільне слово” та “Пан” [Текст] / С. І. Ерастов // Ювілейний зб. на пошану акад. М. С. Грушевського. – К., 1928. – Т. 2. – С. 473–476.
10. *Ерастов, С.* Спомини [Текст] / С. І. Ерастов // Наш шлях. – Кам’янець, 1920. – Ч. 127 [27 червня]. – С. 2, 3.
11. *Ерастов, С.* Спомини [Текст] / С. І. Ерастов // Наш шлях. – Кам’янець, 1920. – Ч. 131 [2 липня]. – С. 1, 2.
12. *Ерастов, С.* Спомини [Текст] / С. І. Ерастов // Наш шлях. – Кам’янець, 1920. – Ч. 133 [4 липня]. – С. 2, 3.
13. *Чумаченко, В.* Без грима и умолчаний [Текст] / В. Чумаченко // Родная Кубань. – 1998. – № 2.
14. *Ерастов, С. И.* Воспоминания : Михайло Драгоманов [Текст] / С. И. Эрастов // Кубань : проблемы культуры и информатизации. – 1999. – № 1 (12). – С. 46–48.
15. *Ерастов, С. И.* Воспоминания : Микола Лисенко [Текст] / С. И. Эрастов // Кубань : проблемы культуры и информатизации. – 1998. – № 2 (11). – С. 26–30.
16. *Ерастов, С. И.* Воспоминания : “Пан” [Текст] / С. И. Эрастов // Кубань : проблемы культуры и информатизации. – 1998. – № 4 (15). – С. 55–57.
17. *Ерастов, С. И.* Воспоминания : Из петербургской жизни [Текст] / С. И. Эрастов // Кубань : проблемы культуры и информатизации. – 1999. – № 2–3 (15). – С. 29–32.
18. *Ерастов, С. И.* Воспоминания : Возвращение на Кубань [Текст] / С. И. Эрастов // Кубань : проблемы культуры и информатизации. – 2000. – № 1 (16). – С. 35–41.
20. *Ерастов, С. И.* Воспоминания : В РУП [Текст] / С. И. Эрастов // Кубань : проблемы культуры и информатизации. – 2000. – № 2 (17). – С. 35–41.
21. *Ерастов, С.* Спогади : Спомини кубанського українця [Текст] / С. І. Ерастов; публ. І. Старовойтенко // Пам’ятки України. – 2005. – № 3–4.
22. У засланні [Текст] / С. І. Ерастов // Літературно-науковий вісник. – 1911. – Т. 53. – № 2.
23. ІР НБУВ. – Ф. 1. – № 26576. – Арк. 2.
24. У “Революційній українській партії” [зі спогадів С. І. Ерастова-Щербини] [Текст] / С. І. Ерастов // Схід. – 1999. – № 7 (31) [Жовтень-грудень]. – С. 46–52.
25. ІР НБУВ. – Ф. 10. – № 5123. – Арк. 1–1 зв.
26. ІР НБУВ. – Ф. 10. – № 5429.
27. ІР НБУВ. – Ф. 181. – № 44.